

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
KÜTLÜVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN
İNKİŞAFINA DÖVLƏT DƏSTƏYİ FONDU**

Layihənin istiqaməti: "Azərbaycançılıq ideyasının təbliği"

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində bədii ədəbiyyatda, xüsusilə şeirdə azərbaycançılıq ideyasını tərənnüm edənlərdən biri də görkəmli şair Məhəmməd Hədi idi. Azərbaycançılığın ilk qarşılaşdığı hesab edilən M.Hadi əsərlərində milli istiqlal ideyasını tərənnüm edərək, millət, vətən və islam kimi müqəddəs dəyərləri cəmiyyətə əsliylə. Görkəmli şair ümumidən xüsusiyə, mücərrədlərdən konkretliyə doğru meyil edərək, Azərbaycan türklərinin milli istiqlal şairi kimi toraxı yazdırmışdı. M.Hadi 1879-cu ildə Şamaxu şəhərinin Səntəpax məhəlləsində, tacir ailəsində doğulub. İbtidai təhsilini məhəllə məktəbində şamaxılı Molla Səmədin yanında alıb. Daha sonra Hacı Molla Abbasın məktəbində oxuyub. 9 yaşında atasını itirən şairin anası başqasına ərə gedib. Atasının ölməsi ilə gəhullənmə ümidinə qalan Hədiyə həyat çox təsir bağışlamayıb. Çoğunluq Mustafa Lütfinin himayəsində yaşayan şair çətinliklə də olsa, ərəb dilini öyrənib. M.Hadi fəritən sərbast təbiətli, minnət götürməyən, məhədd yaşamağı bacarmayan istedadlı bir uşaq idi. Ona görə də, başına gələn fəlakətləri dərinəndən duyur, kiçik yaşlarında belə mənovi iztirablar çəkirdi.

**"Yoxdur millətimin imzası
bu imzalar içində"**

O, mühtinə sığmır, köhnə həyatda heç bir təsəlli əlaməti görmürdü. Bu mühtəndən qurtulmağa can atırdı. Uşaq və böyük şəhərlərdə, yeni işlə uxaqmaq, yeni əməlləri öyrənmək istəyirdi. Lakin o əməllər olmayan bir arzu idi. Hədi varlı qohumlarından bir bərədə kömək istəsə də, heç kəs onun arzusuna əhəmiyyət vermirdi. Şair şeirlərini birində deyirdi:

**Oxumaqın nə qədər dadı-fəqət edimlə,
Olmadı zərrə əsrəbəx bu istimdədim.**

**Dağa dərsən əsdir, sonra verir əks-səda,
Daşa dönmüşlərə əks əyləmədi fəryadım.**

Hadi istədiyi məktəblərdə, istədiyi əməlləri oxuya bilməyi üçün əməlli oğlanın köməyi ilə ticarətə atıldı. Ancaq alış-veriş adımı olmayan şair tezliklə ticarət sahəsini tərk etdi. Şamaxı zəlzələsindən sonra (1902) Kürdəmir kəçən Hədi orada müəllimlik əməlləyə başladı. İlk dəfə 1905-ci ildə mətbuat ələminə çıxan şairin "Lövhə-məkəlib" adlı şeiri "Həyat" qəzetinin 109-cu nömrəsində çap olundu. Yaxın tanış Mustafa Lütfinin Həştərzəndə nəşr etdiyi "Bürhani-tərəqqi" qəzetində çalğan M.Hadi tamamilə müəllimlikdən əpkər və "Həyat", "Füyuzat" qəzetlərində əmə, məarifi çığırın şeirlər, intibah məsələlərinə dair məqalələr yazdı. 1906-cı ildə Əli bəy Hüseynzadənin çalğan işi Bakıya gələn şair "Füyuzat" qəzetində çaldı. Buradakı bir çox müəlliflərdən fərqli M.Hadi yenli həyatı dair yazılardan nəşrinə başlayırdı. "Füyuzat" qəzetindən sonra "Təzə həyat" və "İttifaq" qəzetlərində işləyirdi. Şair 1910-cu ildə İstanbulda gəldi. Hədiyin ələvü bir hissə ilə, tərəqqipərvər ruhla yazdığı şeirlər bütün Yaxın Şərqedə oxunur və yayılır. Hətta şairin "Fünun və məarifi" adlı şeiri Hindistanda, "Həblülmətin" qəzetində farsca tərcümə olunub çap edilirdi. 1913-cü il

də kənərdən gələn ziyallılardan şübhələnen Osmanlı hökuməti Hədiyə həbsə ələv və Səlanikə sürgün etdi. Şair ağır fəlakətlərdən sonra 1914-cü ildə Qafqaz orduşunda fəldəşer sifəti ilə çaldığı zaman Avstriya cəbhəsinə və Karpata gərdi. Müsəlman əsərləri arasında ələv mollaşığı vəzifəsini ifa edirdi. Harada, nə vəzifədə olursa-olsun, şair öz qələmindən, olma şeirlərindən ayrılmırdı. Əksinə, cəbhə və döyüş həyatı onun yaradıcılığında mü-rəkəbliyi daha da artırdı. Mühəribənin bütün dəşərtlərini duyurmuşdu. Şairin bu hadisələrin heç olmasa qaralmasını cizməğa, gələcəkdə özünün fəlsəfi əsərini yaratmağa çaldığırdı. Cəbhədən yazdığı məktublarından da görürük ki, Hədi gəcəgünüdə yazıb-yaradırmışdı. O, mühəribənin bilməyi gözləyirdi ki, vətənə döndüyü və yaradıcılıq planlarını həyata keçirsin.

Şair cəmiyyətin gələcəyinə inandırdı və deyirdi ki, "həzrədə atəşfəşani-cahan olan mühəribə-cəhənməndən sonra yeni həyat, yeni məişət vücuda gələcəkdir. Hər şeydə bir inqilab və təcəddüd görülcəkdir. Dünnyada bir dəyişikliyi həsil olcaqdır. Madam ki, həyat daimi bir mübarizədən ibarətdir, bu mübarizədə məğlub deyil, qalib və zəfərləyib olmağı istəyənlər vaxtın nə qədər qiymətli olduğunu anlaşıyaq, onun əməli-təhsilə itaət etməlidirlər."

Hadi cəbhədə ikən bir sıra xırda şeirləri ilə yanaşı, tərcüməyi-halını ələv edən "Sərgüzeşt"i də yazmağa başlayırdı. Mühəribənin təsvirindən ibarət olub, Şarq ilə Qərbi müqayisə ələv fəlsəfi poemanı da burada yazdı. 1918-ci ildə Qafqaz orduşundan qaçırdığından sonra Hadi bir müddət Gəncədə qalırdı, sonra Bakıya gəlirdi. Bu zaman Hədi maddi əhliyyəç içində idi. Yəni hökumət adamları şairin tələyi ilə maraqlanırdırdı. Mətbuatda şair çap etdirməli yaşamaq mümkün deyildi. Şair öz əsərlərini vərəqə halında

çap etdirirək satırdı. Mühəribə dəşərtləri şairə bədhin bir əhval-ruhiyyəyə nəbəv olmuşdu. Hədi heç kəsə inəməv, heç kəsə qoşulmaq istəmir, tənalhədə sinedən deyirdi oldu misralları qəminə unutməğa çaldığırdı.

M.Hədiyin yaradıcılığında millət və vətən sevgisi ən əli seviyyədə və yüksələn xəttə təzahür edib. Bütün varlığı ilə millətini, vətəninə sevir və onun istiqlalı üçün çalğan Hədiyin milli ruhlu digər şeirlərində ("Amalı-tərəqqi", "Amalı-istiqlal", "Tərəneyi-miqili", "Vətənin nidası") millət, vətənin istiqlalına, tərəqqiyinə, azadlığına böyük və sonsuz ümid, inam var.

"Amalı-istiqlal" (1906) şeirlərində şair milli özünüdərkən yeni mərhələlərdə olan Qafqaz-Azərbaycan türklərinin bir millət kimi istiqlalına qovuşacağına və bir daha azadlığı ələv verməyəcəyinə ümid bəsləyirdi.

**Ümidli-təalilə olur kəsb-təkmül,
Ümid ilə insan ediyi teyyimərəhil.
Amal ilə dərdəst olur əsbəbi-məali,
Biz də olalım millət, əməlcüvət.**

**Bir zərrə bələ qərxmayırız dəstə-əələvden,
İstərsə çahan çevrilə tərsinə təməldən
Türkün üzü çevrilməyə qərxmayır səmli əməldən.**

Hadi bir tərəfdən dünnyə millətlərini göz önünə gətirirək "yox millətimin xətti bu imzalar içində" yazıb, başqa tərəfdən işlə gələcəkə millətin xəttinin bu imzalar arasında olacağına ümid edirdi. Bununla da, M.Hadi azərbaycanlıların istiqlalı ideyasını inəli sürərək bunu ələv etməyin vacib olduğunu bildirirdi.

Hadi Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalına da sonsuz sevgi və hərarətlə qarşılayıb və istiqlalımıza tərəffir yağdırdı. "Türkün nəğməsi", "Əsgerimiziz, könlülərimizizə", "Məfkurəyi-əliyemiziz" kimi şeirlər



Məhəmməd Hadi azərbaycançı məfkurənin, istiqlalın tərənnümçüsüdür

qələmə alıb. Şair "Türkün nəğməsi" şeirlərində yazır ki, millətin istiqlal uğrunda tökülən qanlar, məfkurə yolunda gördüyü işləri hədəf etməyə...

Türkün tökülən qanları bəhuda gedərmii?

Diqqətlə düşün, yoxsa bu qan həpsli hədərmii?

**Dörd ilə verilmiş bu qəder can hədəv olmaç,
Məfkurə yolunda tökülən qan hədəv olmaç,**

Qan ilə qəzandıq zəfəri, verməyiz ələv.

Azərbaycan Cümhuriyyətinə həsr etdiyi "Məfkurəyi-əliyemiziz" şeirlərində işlə Hadi gənc Azərbaycan dövlətinin varlığını dünnyə millətlərinə nə isbat etməyi zəruri hesab edib:

**Məfkurəmiz yolunda nə lazımsız əməllər,
Məqsədə doğru əzmü-xürü-şanla gətməli.**

**Çixsin dilərsə qarşımızda həp məzarımız,
Qərxməz məzardan bu dilə-əzkmərimiz.**

Hürriyyət və millət vurğunu olan şair həyatı böyük millətin imzasını imzalar içində görmək üçün dayanmadan savadı. Uşankar şeirləri ilə dünnyəyə yazdı. Səsi ilə cəhəllətin qara pərdələrini yırtıb dağıtdı.

M.Hədi "kəşf" edən "Füyuzat" jurnalı Qafqazda qır Rusiyanın işğalını qarşımağı millilik idealları ilə çixirdi, həmin bu idealları ifadəyə birləşməyə çaldığırdı. Güclü inanca dayanan böyük ziyalılar dərdəyin əhətlə dəbi-əməli-siyasi cəğrəllərinə əhətlə etməkə yanaşı, dilimizin təməlliyi uğrunda da savadırdı. Bu dövrdə M.Hədiyin "İstiqbalımız parladıq" şeiri artıq cəmiyyətdə gəniş nütüz qazanmışdı. Onun "Şühədal-hürriyyət" qəzetinin əhvalinə itfaflı şeiri 1918-ci ildə mənəvərlərdə işlə M.Hədiyin üzən çəkan xəstəliyə görə vəfat etdiyi bildirildi. İndiyədək Hədiyin çox az əsərləri bəş çapı. Ancaq onun az əsər yazmışlığı qeyd ələv edib. İstiqbalımız qəminə edirik ki, şair öz şeirlərini satdığından onun bəş əsərləri bədənli ilə bərabər torpağın altına gömüldü.

çaldı, yaşayamaqcaqlar, sürünəcəkər"

Hadi AXC-nin rəsmi orqanı olan "Azərbaycan" qəzetində də çaldı. Bu qəzet yarandıqı gündən vətənsəvərlərin, millət fədalərlərinin ruquna çevrildi. Dövrün ən kəmil ziyalıları, şairləri fikir və duyğularını bu qəzetdə ifadə edirdilər. M.Hədiyin imzası işlə milliliyi və azadlığı vurğunluğu ilə seçilirdi. Qəzetin ən fəali müxbirələrindən olan M.Hadi dövrünün görkəmli şairi kimi böyük nütüz qazanmışdı. Şairin "Azərbaycan" qəzetinin 1919-cu il 23 aprel sayında dərc olunmuş "Əsgerimiziz, könlülərimiziz" şeiri də ürəkli fəhl edib:

**Qərxatmamalı bizləri yollarda-ki əngəl,
Məfkurəyə doğru yürü, qoş, duma, çabuk gəl!**

**Millət tikəcəv nəmizə ölsən dəxi həykəl,
Qoyma toxuna yurduna nəməhrəm olan əl!**

**Bizlərdə bu gün olmalı bir məqsədə-əkməl,
Millətlə Vətən ruhinə qurban olalım, gəl!**

Ömrünün sonlarına yaxın olduqca ağır günlər keçirən şair 1920-ci ildə Gəncədə olarkən mübtəlaə olduqca ağır xəstəlikdən xəstəxanada vəfat etdi. Lakin mübtəlaə ələv imkanı olmayıb. Hətta bəş mənbələrdə yazılır ki, şair öz şeirlərini sataraq deməna verib, çərkəpulu ədirmiş. Tanınmış şair Əli Nəzziminin öz xatirələrində yazdığına görə, həmin ilin baharında şair ağır maddi əhliyyəç içində imiş. Bu səbəbdən fəhləyin dərdinə dözməyən görkəmli istiqlal şairi M.Hadi 1920-ci ildə mayda Gəncə üşənyəndən bir nəçdə vəfat etdi. Bezi mənbələrdə vəfat edib. Üzən çəkan xəstəliyə görə vəfat etdiyi bildirildi. İndiyədək Hədiyin çox az əsərləri bəş çapı. Ancaq onun az əsər yazmışlığı qeyd ələv edib. İstiqbalımız qəminə edirik ki, şair öz şeirlərini satdığından onun bəş əsərləri bədənli ilə bərabər torpağın altına gömüldü.

İsmayil

Maqalə Azərbaycan Respublikası Prezidentini yanında KİV-ə Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə hazırlanıb